

ΓΙΕΒΓΚΕΝΙ ΖΑΜΙΑΤΙΝ

ἦ

Ἡ αἵρεση ὡς αἵρεση βίου

Ὁ μέγας Ρῶσος ναυπηγός, κριτικός, πεζογράφος καὶ δραματοουργός Γενγενίη Ιβανονίχ Ζαμιάτιν (1884-1937) γεννήθηκε στὴν ἐπαρχιακὴ πόλη Λεμπέντιαν καὶ σπούδασε Ναυπηγικὴ στὸ Πολυτεχνεῖο τῆς Πετρούπολης. Νέος προσχώρησε στὸ Κόμμα τῶν Μπολσεβίκων· ἀργότερα ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905, φυλακίστηκε καὶ ἐξορίστηκε. Ἡ πρώτη του λογοτεχνικὴ ἐμφάνιση, τὸ 1908, πέρασε δικαιολογημένα ἀπαρατήρητη. Κατὰ τὴ δευτέρη ἐξορία του (1911-13) ἔγραψε τὸ διήγημα Ἐπαρχιακὰ (*Ujezdnoje*, 1913), ποὺ τὸν ἔκανε ἀμέσως γνωστό, καὶ τὴν ἀντιπολεμικὴ νουβέλα *Στὰ περὶχωρα* (*Na kulichkakh*, 1914), γιὰ τὴν ὁποία δικάστηκε καὶ ἀθωώθηκε. Τὸ 1916 στάλθηκε στὴν Ἀγγλία γιὰ νὰ ἐπιβλέπει τὴν κατασκευὴ ρωσικῶν παγοθραυστικῶν, καὶ ἔγραψε μιὰ ὀξύτατη σάτιρα τῶν ἐγχώριων ἠθῶν, τοὺς *Νησιῶτες* (*Ostrovitjane*, 1918). Ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα του τὶς παραμονὲς τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης καὶ ἀφιερῶθηκε ἀποκλειστικὰ στὴν τέχνη του: ἐπιδόθηκε στὴν πεζογραφία καὶ τὴν κριτικὴ, στὴν ὀργάνωση καλλιτεχνικῶν ομάδων καὶ ἐπιτροπῶν, στὴ διοίκησιν λογοτεχνικῶν ἐνώσεων καὶ στὴ διεύθυνση περιοδικῶν. Οἱ μεγαλύτερες ἐπιτυχίες του σὲ αὐτὸν τὸν τομέα στάθηκαν ἡ διδασκαλία τῆς τεχνικῆς τῆς πεζογραφίας στὸ «Λογοτεχνικὸ Ἐργαστήρι» τοῦ «Οἴκου τῶν Τεχνῶν» τοῦ Πέτρογκραντ

(1920-21), και η συγκρότηση της περίφημης αυτόνομης συγγραφικής ομάδας «'Αδελφότητα Serapion» (1921), που χάραξε το νέο δρόμο της Σοβιετικής πεζογραφίας.

Μετά το ανέβασμα του ιστορικού δράματος *Τὰ φῶτα τοῦ Ἁγίου Δομνίκου* (*Ogni Svatogo Dominika*, 1920), ἀκολούθησε ἡ ἐκδοση τῶν βιβλίων: *Ἄλιεὺς ἀνθρώπων* (*Lovets chelovekon*, 1921), *Τρεῖς μέρες* (*Tri dnja*, 1922), *Ἡ Ἐταιρία τῶν Ἀξιολύμων Κωδωνοκρουστῶν* (*Obshchestvo Pochetnykh Zvonarej*), *Μιά ἱστορία γιὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο πράγμα* (*Rasskaz o samom glavnom*, 1924), ἡ κωμωδία *Ὁ ψύλλος* (*Blokha*, 1926) καὶ ἡ συλλογὴ διηγημάτων *Ἀσεβεῖς ἱστορίες ἢ Ἱστορίες γιὰ ἐνήλικα παιδιὰ* (1927). "Ὁμως ὁ ἀντικονφορμισμός, ἡ ἠθικὴ συνέπεια καὶ οἱ ριζοσπαστικὲς σοσιαλιστικὲς πεποιθήσεις του προκάλεσαν δυσἀρέσκεια, ἀντιδράσεις, καὶ τέλος μιὰ εὐρεία ἐκστρατεία γιὰ τὴν πνευματικὴ του ἐκμηδένιση καὶ ἐξαφάνιση. Ἡ ἀφορμὴ δόθηκε ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ μυθιστορηματοῦ *Ἐμεῖς* (*My*, 1924) σὲ ρωσικὸ περιοδικὸ τῆς Πράγας τὸ 1927. Ἐνα χρόνο ἀργότερα τὰ βιβλία του ἀποσύρθηκαν ἀπὸ ὅλες τίς βιβλιοθήκες, κατέβηκε ἡ ἐπιτυχημένη κωμωδία *Ὁ ψύλλος* καὶ ἀπαγορεύτηκε τὸ ανέβασμα τῆς τραγωδίας *Attila* (1928). Ὁ Ζαμιάτιν ἀρνίθηκε ἐπίμονα καὶ σθεναρὰ νὰ ὑποβληθεῖ στὸν ἐξευτελισμὸ τῆς αὐτοκριτικῆς καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ ἐργασθεῖ ὡς Λέκτωρ τῆς Ναυπηγικῆς. Τὸ 1929 παραιτήθηκε δημόσια ἀπὸ τὴν «Ἐνωσὴ Σοβιετικῶν Συγγραφέων» καὶ τὸ 1931, χάρις στὴν ὑψηλὴ παρέμβαση τοῦ Μ. Gorky, πῆρε τὴν προσωπικὴ ἄδεια τοῦ Ι. Stalin καὶ ἐγκατέλειψε τὴν πατρίδα του. Ἐγκαταστάθηκε στὸ Παρίσι, ἔπου καὶ ἔζησε μὲ τὴ γυναίκα του φτωχὸς καὶ ἀπομονωμένος ἀπὸ συμπατριῶτες, ἔγραψε λίγα διηγήματα καὶ σενάρια, καὶ πέθανε τὸ 1937, ἀφήνοντας ἡμιτελὴ τὴ μυθιστορηματικὴ διασκευὴ τῆς τραγωδίας *Attila*: *Ἡ μάστιξ τοῦ Θεοῦ* (*Bigh Bozhij*, 1938). Στὴ σύγχρονη Ρωσία ἡ μνήμη του δὲν ἀποκαταστάθηκε ποτέ, καὶ τὸ ἔργο του παραμένει ἀπρόσιτο καὶ ἀγνωστο.

Τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος τῆς δημιουργίας τοῦ Ζαμιάτιν εἶναι τὸ κριτικὸ του ἔργο, ποὺ ἄρχισε τὸ 1914 καὶ διεκόπη μὲ τὸ θάνατό του — ἀλλ' ἔμεινε ὅσο ζοῦσε ἀθησαύριστο,

διάσπαρτο σὲ ἐφημερίδες καὶ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ζαμιάτιν δὲν ἐντάχθηκε στὴ μεγάλη σχολὴ τοῦ Φορμαλισμοῦ, ποὺ κυριάρχησε στὴ ρωσικὴ κριτικὴ κατὰ τὴν περίοδο 1914-1930 (καὶ ἀναβίωσε μετὰ τὸ 1960 μὲ σημειολογικὸ προσανατολισμὸ), ἀλλὰ συμπορεύτηκε μὲ τὸ πνεῦμα της, ἔτσι ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς Ἐγγελιανοῦ Φορμαλιστῆ. Τὰ κριτικὰ του δοκίμια εἶναι, ὡς συγκροτημένο ὅλον, τὰ καλύτερα. Ἴσως, τῆς ρωσικῆς γραμματολογίας τοῦ αἰώνα μας, γιὰτὶ διαθέτουν εὐρεία πνευματικὴ ἐποπτεία, δὲν πνεῦμα, ἐκφραστικὸ δυναμισμὸ καί, κυρίως, μιὰ προσωπικὴ καὶ συνθετικὴ σύλληψη τῶν φαινομένων. Ἀντλοῦν τὰ θέματά τους ἀπὸ τὴ λογοτεχνία καὶ τὴν τέχνη, καὶ μαρτυροῦν μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωγραφικὴ (κυβισμὸς) καὶ ἐπιστήμη (φυσικὴ, βιολογία).

Ὁ Ζαμιάτιν, βαθὺς γνώστης τῆς παραδοσιακῆς Ρωσίας, ἀλλὰ καὶ κάτοχος μεγάλης εὐρωπαϊκῆς παιδείας (αὐτὸς ὁ Ἄγγλος ἀπὸ τὴ Μόσχα), ὅπως τὸν ἀποκαλοῦσε ὁ Α. Blok), πίστευε ἀνυποχώρητα στὴ συνεχὴ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὴν ἀδιάκοπη ἀνανέωση τῆς ἐπανάστασης, στὴν ἀδιέρηκτη ἐνότητα «μορφῆς»-«περιεχομένου», καὶ σὲ ἕναν φαντασιώδη διαπολιτιστικὸ συνδυασμὸ τέχνης-λογοτεχνίας-ἐπιστήμης. Ἐφοδιασμένος μὲ μιὰ κριτικὴ γνώση καὶ αἰσθητικὴ τῆς ἱστορίας, προσπάθησε νὰ συμφιλιώσῃ τὸ Φορμαλισμὸ μὲ τὴ διαχρονία, χρησιμοποιώντας τὴν Ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ. Ἄλλωστε ἦταν αὐτὸς ποὺ ὀνόμασε πρῶτα «Νεο-ρεαλισμὸ» καὶ λίγο ἀργότερα «Συνθετισμὸ» τὴ σύνθεση τοῦ Ρεαλιστικοῦ καὶ τοῦ Σύμβολιστικοῦ ρεύματος, τὴ μεταβατικὴ ἐκεῖνη περίοδο τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας γύρω στὰ 1920, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μορφικὸς πειραματισμούς, κριτικὴ τῶν παλαιῶν συμβολικῶν συστημάτων, περιεκτικὴ γραφὴ μὲ ζωντάνια, οἰκονομία καὶ χιούμορ, καὶ τέλος τὸ σύνθημα: «Κάτω ὁ Ρεαλισμὸς-Ζήτω ἡ Ἀλήθεια» — δηλαδή ἡ Τέχνη ὡς ἀναπαράσταση καὶ ὄχι ὡς περιγραφή. Πίστευε ὅτι ὁ σημερινὸς κόσμος ἰσορροπεῖ ἀβέβαια ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τῆς ἐνέργειας (ἐπανάσταση) καὶ τῆς ἐντροπίας (πνευματικὸς θάνατος), καὶ ἀντέτασσε στὸ ζῶφο καὶ τὸν τρόπο τῆς ἐποχῆς τὴν ἀνθρώπινη εὐφυΐα καὶ ἐπίνοια.

Υποστήριξε ότι «πραγματική λογοτεχνία δημιουργούν, όχι οι πρόθυμοι και εμπιστοί ανώτεροι υπάλληλοι, αλλά τρελοί, έρημίτες, αιρετικοί, όνειρευόμενοι, επαναστάτες και σκεπτικιστές». «Σκοπός τής τέχνης δέν είναι να άντανakλά τή ζωή, αλλά να τήν όργανώνει, να τήν οικοδομεϊ». «Ό συγγραφέας δέ χρησιμοποιεϊ μόνο τή γλώσσα, αλλά και τή δημιουργεϊ: δημιουργεϊ τούς κανόνες, τις μορφές, τó λεξιλόγιό τής».

Στό πεζογραφικό του έργο ό Ζαμιάτιν διεύρυνε τó νεο-ρεαλισμό του Aleksej Remizov και άναδειχθηκε σε κορυφαίο βιρτουόζο του χιοϊμορ και τής ειρωνείας, εφαρμόζοντας μιá κινηματογραφική άφηγηματική τεχνική, βασισμένη στην άρχή τής μετωνυμίας. Τό μυθιστόρημα *Έμεις* γράφτηκε μόλις τρία χρόνια μετά τήν Έπανάσταση, τó 1920, και διαβάστηκε μόνο μιá φορά σε περιορισμένο κύκλο άκροατών από τó συγγραφέα. Έκδόθηκε άγγλικά τó 1924, και δημοσιεύτηκε (σε ρωσική άναμετάφραση μιás πρόχειρης τσεχικής μετάφρασης!) σε ρωσικό περιοδικό τής Πράγας τó 1927. Η πρώτη πιστή ρωσική έκδοση έγινε τó 1952 στη Νέα Υόρκη, αλλά τó βιβλίο είναι άκόμη άπαγορευμένο και άγνωστο στη Ρωσία. Τό έργο αυτό, μιá έφιαλτική δυστοπία ενός όλοκληρωτικού, μηχανοποιημένου, συλλογικού Κράτους, όπου άπαγορεύεται ή έλεύθερη σκέψη και ή άληθινή άγάπη, κατάγεται από τó κοινωνικό δράμα του Σιγκάλεφ των *Λαιμονισμένων* και έπηρέασε τή διατύπωση άνάλογων χιλιαστικών προφητειών του αιώνα μας (Α. Huxley, *Brave New World*, 1932· G. Orwell, *Nineteen eighty-four*, 1949· Α. Zinoviev: *Χαίνοντα Ύψη*, 1977). Περιγράφει τις «βλαβερές συνέπειες» του έπαλυταρχικού όρθου λόγου με τέτοια δεξιότητα και έφευρετικότητα, ώστε να άποδίδει τήν έφιαλτική ή/ και τή γελοία διάστασή τους: • άναγνώστης δέν πρέπει να άνησυχήσει, αλλά να γελάσει: τó χιοϊμορ είναι πάντα μιá υπεύθυνη πολιτική συμπεριφορά.

Σέ όλο τó συγγραφικό έργο του ό Ζαμιάτιν συνδυάζει τή φαντασία και τήν έμπνευση με τή λογική και τήν άκρίβεια. Με τó κριτικό και διδακτικό έργο του μελέτησε κυρίως τά προβλήματα τής πλοκής και τής δημιουργικότητας του καλ-

λιτέχνη, και εξέθρεψε μιá νέα γενιά πεζογράφων. Ήταν ένας σωστός άρχοντας τής μεγάλης ρωσικής ίντελιγκέντσιας, που κήρυξε, σε μιá εποχή όρθοδοξίας και καθαρισμού, τήν άίρεση ως στάση ζωής, έζησε σαν «έμιγκρέ του έσωτερικού», όπως έγραψε ό Trotsky, και έδωσε ένα μοναδικό παράδειγμα προσωπικής έντιμότητας και καλλιτεχνικής άκεραιότητας.

Βασίλης Λαμπρόπουλος